

Bilişim Devrimi, Küreselleşme ve Uygarlıklar Çatışması Ortamında Kimliğini Arayan Türkiye

Prof. Dr. Aydın Köksal
Türkiye Bilişim Derneği Onursal Başkanı

1. Bilişim Devrimi

Bilim ve teknikbilim, özellikle bilişim teknikbilimi, XX. yy'ın ikinci yarısında olağanüstü hızlı bir gelişme gösterdi. Çalışma ortamlarını, kişilerin birbirleriyle ilişkilerini, ekinsel, tecimsel, bilimsel etkileşimlerini, iletişimlerini etkileyen bu gelişme, XXI. yüzyıla girerken insanlığı, dokuz bin beş yüz yıl öncesinin *tarım devrimi*'nden, son iki yüzyılın *endüstri devrimi*'nden sonra, şimdi üçüncü bir devrimle karşı karşıya getirdi; mikroelektronik ve iletişim olanaklarının artan gelişme hızıyla ivme kazanan, bilgisayar gücünün evlerimizde gündelik yaşamımıza değin girmesiyle, "yeni bir yaşam biçimi", "yeni bir toplum düzeni" ortaya çıktı: *bilişim toplumu*.

Bu yeni toplum biçiminde, bir toplumun *ekin*'ini (ya da *kültürü*'nü) oluşturan bütün *kurumlar* (aile, çocuk yetiştirme, barınak, yerleşme çevre, sağlık/ beslenme, eğitim, bilim, teknikbilim, endüstri, ekonomi, tecim/ticaret, gelenekler, devlet/din, sanat, iletişim ve dil, bunlar arasındaki bütün ilişki ve etkileşimlerle birlikte) ister istemez değişikliğe uğramakta, her bir toplum için bu kurumların sürekli bir etkileşiminden oluşan ve evrilen ulusal ekinler ile birlikte, uygarlık yeniden biçimlenmektedir.

Japon yazarlarca, 1960'lı yılların ortalarından başlayarak irdelenen bir kavram olan *bilişim toplumu* (Jap: *Jōhōka Shakai*) XXI. yy'ın başında artık bir gerçektir. Bununla birlikte, bu çok yönlü ve karmaşık kavramın tanımı konusunda her toplumun, giderek her yazarın ayrı ayrı olguları, yaklaşımları vurgulayan değişik düşünceleri olması doğaldır.

Nesnel bir tanım için yaklaşımlar çeşitlidir:

- *Davranışbilimsel* (ya da *psikolojik*) *yaklaşım*.
- Üretim süreçlerini etkileyen ve endüstriyel verimliliğin öne çıktığı üretim ilişkileri, üretim araçları, işgücü ve çalışma koşullarındaki değişimi vurgulayan *endüstriyel yaklaşım*.
- *Tüzel / siyasal yaklaşım*.
- *Eğitimsel yaklaşım*.
- Bilişim toplumunda, bölgesel, ulusal ya da küresel düzeyde ekonomide ortaya çıkan yeniden yapılanma süreçlerinin vurgulandığı *ekonomik yaklaşım*.
- *Küresel yaklaşım*.
- *Teknikbilimsel yaklaşım*.
- *Toplumbilimsel yaklaşım*.
- *Ekinsel (kültürel)* *yaklaşım*.

Değişimin itici gücünü ve altyapısını oluşturan *teknikbilimsel yaklaşım*'ın bilişim toplumu tanımını bir ölçüte bağlayabilecek nesnel temeli oluşturduğunu düşünüyoruz.

Bilişim Toplumu, bütün kamusal ve özel örgütlerin, kuruluşların ve kurumların, giderek bütün bireylerin, yaşamlarını sürdürürken ve görevlerini yaparken karşılaştıkları karar aşamalarında, *bilişim dizgeleri*'nin hizmetlerinden yararlanabildikleri, gerekseme duydukları

her türlü bilgiye *bilişim dizgeleri*, *bilgi erişim dizgeleri* ve *bilgi tabanlı uzman dizgeler* aracılığıyla erişebildikleri, bunu, *İnternet* vb. *iletişim ağları*'ndan yararlanarak kendi kişisel ortamlarında olduğu gibi, içinde yaşadıkları toplumun yakın çevresini oluşturan yerel ortamlarda, ulusal, uluslararası, bölgesel ortamlarda ve yeryuvarın tümünü kapsayan küresel ortamda da yapabildikleri, bu hizmetlerin yanı sıra *benzetim* teknikleri ve *robotlar* da içeride her türlü *özdevin* (ya da *otomasyon*) olanaklarını ve *süreç denetim* tekniklerini yaygın biçimde kullandıkları *endüstri-ötesi toplum* düzenine verilen addır; insanoğlunun uygarlık geçmişinde gerçekleştirdiği *tarım toplumu* ve *yapım* ya da *endüstri toplumu* aşamalarından sonra, XX. yy'ın sonlarında ve XXI. yy'ın başlarında eriştiği yeni bir *ekin örüntüsü* ya da *uygarlık aşaması*'dır.^[11]

Ulusal/bölgesel ekinini, dilini, ekonomisini sürdürme isteğini duyan en küçük toplumdan en büyüğüne değin bütün uluslar, yukarıda verdiğimiz tanıma göre bilişim toplumunun teknikbilimsel dayanağı olan bilişim dizgelerinin sağladığı olanaklar nedeniyle, kendi ulusal/bölgesel ekinlerini, dillerini, ekonomilerini geliştirme ve küresel ekonomiyle bir bütünlük içinde, uygarlığı oluşturan değerli bir yapıtaşısı olarak güçlü biçimde yaşatma olanağına kavuşmaktadırlar. Bilişim çağında da, önceki devrimlerde (örn. endüstri devriminde) olduğu gibi, hızla değişip teknikbilimsel devrime ayak uydurabilen toplumlar güçlenecek, bunu yapamayan ve değişimin hızına yenik düşenler adım adım güçsüzleşerek, bağımsızlıklarını (başka bir deyişle, dillerini, ekinlerini, geleneklerini, devletlerini, kimliklerini) yitirecek, uygarlık bakış açısından tarih sahnesinden silineceklerdir.

Bilişim çağının ulusal ekinleri evrenselleştirmesi,^[12] ulusal ekonomileri yönlendirmesi, bilişim teknikbiliminin üretim ve verimliliğe katkıları, yönetim ve örgütlenmeye getirdiği yenilikler, yönetimle ilgili değer yargılarında izlenen değişimler gibi önemli etkileşimler, yeryüzünün bilişim toplumuna geçişi yaşayan ileri ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de birçok yayında ayrıntılı biçimde incelenmiştir.^[13]

Bu etkileşimler bir bütün olarak göz önünde tutulduğunda Bilişim Toplumu'nun çok kısa bir tanımı da "ekonomisini bilgiye dayalı olarak yöneten bir toplum" biçiminde özetlenebilir.

Bilişim devriminin erken ayrımına varmış olması Türkiye'ye çok önemli bir kazanım sağlamış, ülkemizi bu alanda sayılı gelişkin ülkelerden biri durumuna getirmiştir. Türkiye bilgisayar mühendisliği öğretim üyelerini yetiştirmiş, bilgisayar mühendisliği bölümlerini kurmuş, ulusal dilde bilişim terimlerini daha işin başlangıcında geliştirmiş, bilişim dizgelerini kendi ulusal gücüyle kurabilme yeteneğini yazılım alanındaki başarılı çalışmalarla kanıtlamıştır. Böylece, bilişim toplumunun altyapısını ve teknikbilimsel birikimini sağlamış olan Türkiye'nin gelişmekte olan ulusal yazılım endüstrisi, yanlış yönetim tercihleri ile uluslararası tekellilik eğilimleri karşısında yenik düşmezse, Türkiye yeni Avrasya uygarlığının merkez ülkelerinden biri olarak gelişme gizilgücüne sahiptir.

2. Küreselleşme

Küreselleşme, temelde önce *teknikbilimsel devrim*'den [demek ki *bilgi işlem* ya da *bilişim* ve *iletişim* alanlarındaki devrimden], sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla [ortaya çıkan durumdan kaynaklanan] evrensel bir süreç.^[14]

Küreselleşmenin iki yüzü var: Bir yandan çok-uluslu ortaklıklar, küreselleşme ortamında artan güçleriyle ulusal devletlerin egemenliğine ortak olurlarken, öte yandan iki Almanya'nın birleşmesiyle yeniden ortaya çıkan *Orta Avrupa* (Alm. *Mitteleuropa*) ekonomik bölgesiyle birlikte gelişen mikro-ulusalcılık akımı, yalnızca Orta Avrupa'da değil, yeryuvar ölçeğinde de, siyasal güçlerle ekonomik güçlerin karşı karşıya kaldıkları yeni bir *belirsizlik ortamı* yaratmıştır. İskoçya'nın bağımsızlığını istemesi, Valonlar'la Flamanlar'ın Belçika'da

ortaya çıkan birbirlerinden ayrılma eğilimleri, Basklar'la (Bilbao) Katalan'ların (Barselona) İspanya'da güttükleri mikro-ulusalcılık, *Milano* Anakent Başkanı'nın davranışları ve girişimleriyle, İtalyan birliğine bağlı olmaktan çok, kendini bir Orta Avrupa başkentinin yöneticisi gibi duyumsadığını göstermesi, *Venedik* ve *Triestekentleri*'nin de geleceklerini, tıpkı Ljubljana (Slovenya) ve Zagreb (Hırvatistan) gibi Orta Avrupa ekonomik bütünleşmesi içinde görmeleri, bin yıl önce de yaşanan yeni bir *bulanıklık çağı*'nı başlatıyor. Fransız Alain Minc'e göre, Avrupa bir "kaos kıtası"na dönüşmekte, "Yeni Ortaçağ" diye adlandırdığı bir "Bulanıklık Çağı", başlamaktadır.^[5] Bir yandan Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika'yla *Kuzey Amerika Özgür Tecim Bölgesi (NAFTA)*^[6] doğrultusunda bütünleşirken, Avrupa'da da siyasal birlikten önce, yeni bir ekonomik Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu mu, yoksa küreselleşmenin daha geniş ölçeğinde yeni bir *Avrasya Ekonomik Bölgesi* ya da *Avrasya Uygarlığı* mı biçimlenmektedir? Burada, Alain Minc'in yapıtının "Fransa'nın Şansı" bölümünde, *birimsel* (Fr. *unitaire*) devlet yapısının Fransa'yı en güçlü ülke konumuna getirdiği sonucuna vardığını anımsatmakla yetinelim. Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Federal Almanya gibi büyük devletlerin hepsi *federal* devletlerdir. Özerk devletlerden ya da ekonomik bölgelerden oluşmaktadırlar. Bu anlamda "Avrupa'nın en büyük bölgesi Fransa'dır: Onu ne diye yabancı *Land*'lara^[7] bölmeli... federalizmle flört etmenin hiçbir anlamı yok."^[8]

Öte yandan ulusal devletin geleceğini Paul Kennedy şöyle yorumlamakta: *ulus-devlet* sadece denetimi elden kaçırmış ve bütünlüğünü kaybetmiş görünmekle kalmayıp, yeni koşullara cevap verecek örgütlenme türleri arasında *yanlış seçim* olma özelliğini de korumaktadır... Otoritenin ulus-devletten hem yukarıya hem dışa doğru devredilmesi... sadece büyük şirketler ve bankalar gibi uluslararası oyuncuların yeniden ortaya çıkması ya da büyük ölçüde hükümetlerin kontrolü dışında kalan küresel bir iletişim dizgesi ile değil,... önde gelen endüstri demokrasileri arasında daha geniş bir işbirliği ve danışma süreci (G-7), Birleşmiş Milletler, UNESCO, Dünya Bankası, IMF^[9] gibi uluslararası kuruluşların oynadığı roller" ile de ilişkilidir.^[10] "Otoritenin ulus-devletten küçük birimlere devredilmesinin de temelinde ekonomik ve teknolojik gelişmeler yatmaktadır..."

Paul Kennedy, gelecekte mikro-ulusalcılığın yaygınlaşacağına inandığını gösteren bütün bu yorumlarına karşın, sonuçta yine de "ulus-devlet birçok insan için kimliğinin birinci dereceden merkezi olma özelliğini hâlâ korumaktadır... Devletin özerkliği ve işlevleri uluslararası trendlerin (eğilimlerin) etkisiyle aşınmaya uğrasa bile, küresel değişime karşı duyarlılığı ortaya koyabilmek bakımından kilit birim olarak devletin yerine konabilecek yeterli özellikleri taşıyan bir 'ikame unsuru' henüz ortaya çıkmamıştır"^[11] diyerek Alain Minc'in yorumuna katılmaktadır.

Satılma gücü eşliğine göre Kaba Ulusal Üretimi'yle XXI. yy başında Fransa'nın ancak üçte biri ölçüsünde bir ekonomik büyüklüğe sahip olan Türkiye, bir yandan bilişim toplumunu gerçekleştirme çabalarını arttırır, bu doğrultuda ulusal bir yazılım endüstrisi geliştirebilirse, öte yandan anadiliyle öğretim ve öğretimin birliği gibi Atatürkçü ilkelerine yeniden sarılarak yurttaşlık temeline dayalı ulusal birliğini, küreselleşme olgusu karşısında, "Yeni Dünya Düzeni"nin olumsuz koşullarına karşın koruyabilirse, yarınki Avrupa'nın Fransa'dan da önemli en büyük birimsel bölgesi olarak kanımızca "Yeni Ortaçağ"ın kaosundan ya da karmaşıklığından, bütünlüğünü ve bağımsızlığını yitirmeden, belki de Üçüncü Binyılın en önemli merkez ülkelerinden biri olarak çıkabilecektir.^[12]

3. Uygarlıklar Çatışması

Gelelim şimdi Samuel Huntington'un "Uygarlıklar Çatışması" kurgusuna...

Fukuyama'nın deyimiyle artık "tarihin sonu" geldiğinde, ABD eski Başkan Yardımcısı *Zbigniew Brzezinski*'nin geleceğin satranç tahtasında ABD yöneticilerine verdiği öğütlerle birlikte, Huntington Batı uygarlığı egemenliğinin sonsuza dek sürebilmesi için ne ideolojik, ne de ekonomik değil, fakat *kültürel* bir çatışmayı esas alıyor.^[13]

Buna göre her ne kadar bugün 7 ya da 8 uygarlık varmış gibi gözükse de,^[14] savaşım ya da çatışma *Batı ile Ötekiler* arasındadır (*The West and the rest, Kishore Mahbubani*).^[15]

1. Batı
2. Konfüçyüs Uygarlığı (Çin)
3. Japonya
4. İslam
5. Hint
6. Slav-Ortodoks
7. Latin Amerika
8. (Olasılıkla) Afrika

Bu uygarlıklar arasında *faýlar* (*kırıklar*) vardır.

- Aşılmaz kültürel faýlar;
- Osmanlı-Habsburg sınırı/1.500 yıllık Batı Hıristiyanlığı doğu sınırı;
- Özellikle İslamın kanlı sınırları;
- Kültürün kıpkızıl perdesi, demir perdenin yerini alacak;^[16]
- Hısım-ülke sendromu;
- Bölünmüş ülkeler saptaması;
- Konfüçyen-İslami bağlantı: Hainlerin Karşılıklı Yardım Paketi (Dave McCurdy)^[17]

gibi gözlem, saptama ve adlandırmalar, Huntington'un Amerikan yönetimine, küresel egemenliğini sonsuza dek sürdürebilmesi amacıyla bizler için ne biçim bir eylem planı önerdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

İşte Huntington'un Batı'ya önerdiği reçete:

- ABD-Avrupa dayanışmasını ilerletmek;
- Doğu Avrupa'yı ve Latin Amerikayı Batı'ya katmak;
- Rusya ile Japonya'yı Batı ile işbirliği çizgisinde tutmak;
- Konfüçyen-İslami devletlerin askeri güçlerini azaltmak (Orta Doğu ve Güney Doğu Asya'daki ABD askeri varlığını korumak (ve arttırmak, Irak);
- Konfüçyen-İslami farklılıkları-ihtilafları kullanmak.

Batı dışında kalan ötekiler *zenginlik, teknoloji, beceriler, makineler ve silahlar* edinmektedirler. Çağdaşlığı geleneksel kültür ve değerleriyle bağdaştırmaya çalışacaklar, askeri güçlerini arttıracaklardır. (Önlem alınmazsa) Batı bunlarla uzlaşmak zorunda kalacaktır.

Biz Huntington'u şöyle okumaktan kendimizi alamıyoruz:

- Uygarlıklar 7-8, ama Kara Afrika zaten karşı güç olarak anılmaya değer, sömürgelerimizdir.
- Batılılaşma ya da uygarlaşma, gerçekte başarı olasılığı bulunmayan bir düştür; sonuç olarak, en açık prototip örneği Türkiye'de olduğu gibi *bölünük ülkeler* ortaya çıkar ki, bunların Yugoslavya, Eski Sovyetler Birliği gibi kendiliklerinden dağılmaları, yok olmaları kaçınılmazdır (Öteki bölünük ülke Meksika).

- Meksika’da hem seçkinler, hem kamu Batı’ya katılmayı istemekte, hem de ABD Meksika’yı kendi uygarlığına kabul etmektedir. Böylece, Meksika’yı ve Latin Amerika’yı bir karşı güç olmaktan çıkarabiliriz.
- Rusya için bu üç koşul ters olsa da, zenginleşmeyi ve sorunlarını çözmeyi başaran tek örnek olan Japonya için olduğu gibi, bunlar işbirliği yapmamız ve çatışmaya girmemeyi planlamamız gereken ülkelerdir. (Bu uygarlıklarda nedense kıpkızıl kültür perdesi ve kanlı sınırları Huntington yok sayıyor.)
- Konfüçyen-İslami bağlantı (Hainlerin Karşılıklı Yardım Paketi) engellenecek, sınırları kanlı olarak betimlendiğine göre, anlaşılan, İslam uygarlığı tepelenecektir. Çevresindeki askeri güçle bir ölçüde denetim altında tutulabilecek Çin’in geleceğine ilişkin daha ayrıntılı bir ipucu ise şimdilik verilmemektedir.
- Seçkinler ve kamu Batı Uygarlığına katılmayı isteseler de, Batı onu istemediğinden, uygarlıklar arasında bölünük kalacak ve dağılacak Türkiye için bir çıkış yolu, Kemalizm ve laiklikten vazgeçerek, İslam Uygarlığına dönmesidir ki, bu da onu yeniden İslam’ın önder ülkesi yapar.^[18](Satır aralarını okursak, böylece biz bunları toptan tepelemiş oluruz).

Bu aşamada, Huntington düşüncesini bırakıp, Avrupa Birliği’ne katılmak isteyen Türkiye’nin Atatürkçülükten vazgeçmesi gerektiğini değerlendirme raporuna yazan Hollandalı Oostlander’i de anımsıyoruz.

Japon Kenichi Ohmae ise “Dünya parçalanmayacak, tersine küresel bir tüketici pazarında bütünleşecek; insanlar toprak değil Sony istiyor diyor. ABD kökenli dünya elektronik devi Rand Corporation’un hazırlattığı *Bir Belirsizlik Çağında Türkiye Dış Politikası* başlıklı raporda ise, yeni Avrasya yapılanmasında Türkiye’nin ayrıcalıklı durumu ve gizilgücü nesnel biçimde vurgulanıyor.^[19]

Sonuç

Bilişim devrimi, Küreselleşme ve Uygarlıklar Çatışması kavramlarını birlikte gözden geçirdiğimizde, Türkiye’nin Atatürkçü çizgide çağdaşlaşma, aydınlanma süreci, “yurtta barış, dünyada barış” yaklaşımı ve “kanlı sınırları, kıpkızıl kültür perdeleri”ni yadsıyan insancı, başkalarına saygılı ulusalcılığımız ile, küreselleşmeye karşı bilim, ussalık ve teknikbilim (örneğin bilişim, yazılım) bayrağını Türk kimliğimizi bilerek ona yaslanarak yükseltirken uygarlık bayrağını da yükselttiğimizi düşünüyoruz.

Atatürk’ün uygarlık tanımından ve toplumbilim öğrenciliğimizden biliyoruz ki, belli bir çağda, insanlığı temsil eden en ileri düzeydeki toplumların ekinlerine (=kültürlerine) *uygarlık* adı verilir. Ekinler değişemez-durağan varlıklar değildir. Başta dil, bilim ve teknikbilim olmak üzere, bütün toplumsal kurumlar arasındaki etkileşimler sonucunda, uluslar, ekinler arasındaki alışverişler sonucunda evrilir, gelişirler.^[20]Uygarlık böyle yükselir. İnsanoğlunun geleceği hiçbir soyun tekelinde değildir.

Yalnızca İslam uygarlığından söz etti diye, içine düştüğü bunalımı savaşız çözemeyen Amerika’nın çıkarları uğruna insanlığı hiçe sayan Huntington’u, bazılarımızın yaptığı gibi biz göklere çıkarmaz; dersimizi alır; güler geçeriz. Laik Cumhuriyetimize, Atatürk çizgisindeki onurlu varoluşumuza, insancı-barışçı-uygar Türk kimliğimize iyice sarılır, ulusumuz, anadilimizle övünür, çalışır, güvenir; işimize bakarız.

Kapitalist / laik *Batı Avrupa*, eski sosyalist *Doğu Avrupa*, Müslüman *Orta Doğu*, müslüman *Kuzey Afrika*, müslüman *İran ve Pakistan* ve eski sosyalist / laik *Kafkasya ve Orta Asya* gibi 6 (altı) dev blok arasında, yabancı dille öğretim tuzağından kurtularak, Mustafa Kemal’in izinde barışçı ve uygar ulusal kimliğine sarılacak bir Türkiye, birikimlerinden doğan

gizilgücünü iyi kullanırsa, üç dev arasında barış köprüsü bir İsviçre gibi, 10 kat daha büyük ölçekte, bu yeni “Avrasya uygarlığı”nın en güvenilir merkez ülkesi olabilecektir.^[21]

Kanımızca Türkiye, Atatürkçü Aydınlanma Devrimi doğrultusunda ulusalcı, bağımsız, barışçı kimliğiyle yeni “Avrasya Uygarlığı”nın merkez ülkelerinden biri olma gizilgücüne kuşkusuz sahiptir.

^[1] *Bilişim Toplumu* kavramı için günümüzde kimi yazarlar *Bilgi Toplumu* deyimini de kullanıyorlar. Ancak bu deyim yeni toplum biçimini anlatmakta çok genel kalıyor; giderek kavramın yanlış anlaşılmasına da yol açıyor. Zamanımızdan 9500 yıl önce yaşanan “Tarım Devrimi” de, 200 yıl önce yaşanan “Endüstri Devrimi” de kuşkusuz *bilgi*’ye dayalıydılar. Bu toplum biçimlerine de “bilgi toplumu” diyebiliriz. Bunun için yaşamakta olduğumuz bu üçüncü devrimle ortaya çıkmaya başlayan toplum biçimi için “Bilişim Toplumu” adını, bu kavramı ilk kez Japonlardan öğrendiğimiz 70’lerin başından beri kullanageldik. *Bilişim* sözcüğü 1971’de kurduğumuz Türkiye Bilişim Derneği’nin adında da geçer, derneğin Türkiye’de bilişim toplumunun yaratılmasını ve bir bilişim ekininin gelişmesini amaçlayan yayın organı *Bilişim* dergisinin adında da. “Bilgi Toplumu” deyimini, son yıllarda, çok genel ve herkesin bildiğini sandığı *bilgi* sözcüğünün sağladığı kolaylığa sığınma gibi bir nedenle yayıldı sanırım. Tıpkı *bilgisayar* sözcüğüne karşı çıkan çok değerli bir öğretim üyesi ağabeyimizin, işin içinden çıkamayıp, 1980’lere girerken, “ben artık *bilgisayar* yerine *makine* sözcüğünü kullanacağım” demesini anımsatıyor “bilgi toplumu” deyimini.

^[2] *Bilgi Çağı, Bilgi Çağının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri*, Prof. Dr. Hasan Tekeli, Simavi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 106-109.

^[3] Hasan Tekeli, a.g.y., s. 183-195.

^[4] *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Gencay Şaylan, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 113-141; 150-163’ten aktaran: *21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, İkinci Basım, Nisan 1999 (Birinci Basım Mart 1999), s. 684.

^[5] *Yeni Ortaçağ*, Alain Minc, Çeviren: Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 1995. Yapıtın özgün adı: *Le Nouveau Moyen Age*, Editions Gallimard, 1993. Minc, bu önemli yapıtının son bölümünde Fransa’nın şansını, Avrupa’nın en üniter (birimsel) devleti olarak, bu ülkenin kendine özgü *yurttaşlık felsefesi*’ne bağlılığında görüyor.

^[6] Kuzey Amerika Özgür Tecim Bölgesi, *NAFTA* (İng. *North American Free Trade Area*).

^[7] *Land*: Almanca *ülke* anlamına gelir. Federal Almanya *Bayern (Bavyera)*, *Baden-Württemberg*, *Rheinland-Pfalz*, *Hessen*, *Sachsen*, *Brandenburg*, *Schleswig-Holstein* vb. gibi, her birinin parlamentoları ve hükümetleri olan ülkelerden (*Land*’lardan) oluşur.

^[8] Alain Minc, a.g.y., s. 209.

^[9] IMF, İng. *International Monetary Fund*: Uluslararası Para Fonu.

^[10] *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken*, Paul Kennedy, Çeviren: Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995, s. 169. Yapıtın özgün adı: *Preparing for the Twenty-First Century*, 1993; copyright Paul Kennedy 1993.

^[11] Paul Kennedy, a.g.y., s. 172-173.

^[12] *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye’nin Büyük Yanılgısı*, Aydın Köksal, Öğretmen Dünyası, Ankara, 2. Baskı, Eylül 2002 (2000).

^[13] “Medeniyetler Çatışması mı?”, Samuel P. Huntington, *Foreign Affairs*, yaz 1993, s. 22-49’dan aktaran: *Türkiye Günlüğü*, yaz 1993, s. 23, çeviren: Mustafa Çalık; *Medeniyetler Çatışması*, Samuel P. Huntington vd., derleyen: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, Genişletilmiş Üçüncü Basım, Ekim 2000 (1997, 1995).

^[14] Samuel P. Huntington vd., a.g.y., s. 25.

^[15] Samuel P. Huntington vd., a.g.y., s. 41.

^[16] Huntington ile Mülakat: Kültürün K pkızıl Perdesi Demir Perde'nin Yerini Alacak", Frankfurter Rundschau'dan aktaran: *Nehir Dergisi*, Aralık 1994-Ocak 1995, Samuel P. Huntington vd., a.g.y., s. 94-101.

^[17] Huntington ile Mülakat: Müslüman-Konf cy s Bağlantısı", *NPQ Türkiye*, cilt: 2, sayı: 7, s. 22-26'dan aktaran: Samuel P. Huntington vd., a.g.y., s. 85-93.

^[18] "Samuel P. Huntington'la Mülakat: Türkiye İsl m'ın Lideri Olmalı", Milliyet 9 Eylül 1996'dan aktaran: Samuel P. Huntington vd., a.g.y., s. 102-106.

^[19] *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, F. Stephen Larrabee, Ian O. Lesser, Prepared for the Center for Middle East Public Policy, National Security Research Division, Rand, 2003 (order@rand.org).

^[20] *Dil İle Ekin*, Aydın Köksal, TDK, Ankara, 1980.

^[21] *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı*, Aydın Köksal, Öğretmen Dünyası, Ankara, 2. Baskı, Eylül 2002 (Mayıs 2000).